

Logika indyjska

Michał Lipnicki

Zakład Logiki Stosowanej UAM

20 listopada 2011

Rozwój logiki na zachodzie był kierowany trzema głównymi determinantami:

- pragmatyczną — wyłanianie się logiki z dialektyki,
- epistemologiczno-metodologiczną — systematyzacja materiału intelektualnego (teza R. Suszki),
- językową — refleksją nad strukturą języka.

W przypadku rozwoju logiki indyjskiej mamy do czynienia z nieco innym układem:

- pragmatyczna — wyłanianie się logiki z dialektyki,
- metodologiczno-soteriologiczna — systematyzacja zagadnień związanych z pojęciem duszy,
- epistemologiczna — refleksja nad rozumowaniem jako źródłem werydycznej wiedzy o świecie.

Logica magna (wielka logika) zawiera trzy poddyscypliny:

- (1) semiotyka logiczna,
- (2) metodologia nauk,
- (3) logika formalna.

Logika indyjska to refleksja wpisująca się w dziedziny (1) i (2), brak jest w Indiach rozważań czysto formalnych. Należy pamiętać, że nauka dotyczyła innych zagadnień niż na Zachodzie.

Ānvikṣiki (od czasownika *anu√īkṣ* „przyglądać się systematycznie”) oznacza „dyscyplinę badawczą”, „metodyczną refleksję” lub „naukę wyjaśniającą”.

Ātmavidyā (od *ātma* „dusza”, „ego”, „podstawa osobniczego istnienia” oraz *vidyā* — „wiedza”, „nauka”) — „wiedza o duszy”, „nauka o duszy”.

Trzy rozumienia pojęcia duszy w filozofii indyjskiej:

1. pluralistyczne

Dusza jako niezależna, indywidualna substancja, znajdująca się w określonym miejscu, ograniczona przestrzennie, zmienna.

2. pluralistyczne

Dusza jako niezależna, indywidualna, nieograniczona przestrzennie substancja, rozciągająca się na cały wszechświat.

3. monistyczne

Dusza jako jedyny i wszechogarniający byt, niepodlegający zmianom, wieczny, rozciągający się na cały wszechświat, ostateczna natura i podstawa wszelkich zjawisk.

Nurt *ānvikṣiki* był pojmowany dwojako:

- (1) *ānvikṣiki* jako synonim *ātmavidyā*,
- (2) zagadnienia „metodologiczne”, nauka o uzasadnianiu hipotez stawianych przez *ātmavidyā*.

Z czasem terminem tym zaczęto określać „naukę wyjaśniającą” zajmującą się „metodologią” i analizą. W jej ramach wypracowano wzorce rozważań filozoficznych, sformułowano zasady prowadzenia debaty, wstępne reguły rozumowania, usystematyzowano pojęcia i terminy..

O związkach *ānvikṣiki* z logiką świadczą jej inne nazwy: *hetu-vidyā* — nauka argumentacji; *tarka-vidyā* — nauka rozumowania; *vāda-vidyā* — sztuka dyskusji; *nyāya-śāstra* — nauka poprawnego rozumowania.

Klasyfikacja nauk dokonana przez Kautilję (*Kauṭilya*) w dziele *Arthaśāstra*:

Dziedziny wiedzy są cztery: nurt analizy i metodologii, potrójne Wedy, działalność gospodarcza oraz wymiar sprawiedliwości i sprawowanie władzy. (AŚ 1.2.1, 1.2.08)

Ānvikṣiki bada za pomocą narzędzi „logicznych”: (1) w dziedzinie religii (Wed) to, co zgodne z prawem moralnym i niezgodne z prawem moralnym, (2) w działalności gospodarczej to, co jest opłacalne i co nie jest opłacalne. (3) w wymiarze sprawiedliwości i sprawowaniu władzy to, co daje siłę, i to, co osłabia, a przez to przynosi ludziom korzyść, zapewnia umysłowi równowagę w niepowodzeniu i pomyślności, daje biegłość w myśli mowie i działaniu. (AŚ 1.2.11)

Obydwa cytaty na podstawie: P. Balcerowicz, 2003. *Historia klasycznej filozofii indyjskiej*.

Krytyka autorytetu,
Wed i nauk to występki;
uznanie, że wszędzie
sprzeczność
drzemie, własną niesie zgubę.
Choć uczony, badacz, bramin,
Gdyby atakował Wedy,
przy anviksziki obstawał —
— wiedzy logiki, jałowej,

głosząc racje, przecząc faktom,
orzekał bez argumentów,
jątrzył wciąż i krytykował,
naskakując na braminów,
we wszystko wątpił, to głupiec
ignorant, obrazoburca,
i takiego zdemaskować
trzeba jako psa wśród ludzi.
(Mahabharata 13.37, cyt. za
Balcerowicz 2003.)

Fragment eposu *Mahabharata* przedstawia dyskusję między ascetką o imieniu Sulabha (*Sulabhā*) a królem Dżanaką (*Janaka*) (*Janaka-sulabhā-saṁvada*). Ascetka formułuje tam pięć zasad wystawiania się, które rodzą zrozumienie u słuchacza. Są to:

- **subtelność** - wypowiedź musi jasno i klarownie wyjaśniać skomplikowane zagadnienia;
- **struktura wewnętrzna** - wypowiedź musi krytycznie rozważać prawdziwość i fałszywość danego zagadnienia;
- **logiczny przebieg**;
- **jasno sformułowana teza** - przedstawia związek omawianej problematyki z prawem moralnym (*dharma*), dobrobytem (*artha*), przyjemnością zmysłową (*kāma*) i wyzwoleniem (*mokṣa*).
- **celowość** - wypowiedź wskazuje jak osiągnąć upragniony cel i jak uniknąć skutków niepożądanych.

Mowa jest wtedy sensowna, gdy zarówno u słuchacza jak i komunikującego wywołuje tę samą postawę i zrozumienie!

Kodeks Czaraki (*Caraka-saṁhitā*) — kompilacja tekstów medycznych zawierająca fragmenty logiczno-epistemologiczne z ok II w. n.e.
Kompilatorzy: Czaraka (*Caraka*), Punarwasu Atreja (*Punarvasu Ātreya*).

Według Kodeksu Czaraki medycyna to „znajomość etiologii (*hetu*), analizy objawów chorobowych (*liṅga*) i środków uzdrawiających (*auśadha*)”.

Reguły wnioskowania umożliwiają filozofowi tworzenie teorii a medykowi postawienie diagnozy.

Niektóre z metod Podawanych w Kodeksie Czaraki przypominają Zachodnie metody indukcyjne (kanony Milla?).

Podobieństwo wskazuje na ten sam czynnik, różnica zaś na osobne czynniki; podobieństwo dotyczy stanów charakteryzujących się analogicznymi symptomami, z kolei różnica to odmienność symptomów.
(cyt. za: P. Balcerowicz 2003)

Publiczne debaty (*vāda*) były ważną dziedziną intelektualnego życia w Indiach. Zwycięstwo wiązało się z wielkim prestiżem, porażka często oznaczała poważne problemy.

Pierwsze wzmianki o publicznych debatach pojawiają się już we wczesnych Upaniszadach (ok. VII w. p.n.e.), oraz w Mahabharacie, w miarę systematyczny wykład reguł debatowania sformułowany jest w Kodeksie Czaraki.

- Zgodnie z Kodeksem Czaraki debata może być przyjazna lub wroga.
- Przeciwnik w debacie może być lepszy, słabszy lub równy.
- Zgromadzenie może być stronnictwo, obojętne lub przyjazne.
- Poza tym zgromadzenie może być mądre lub głupie.

Chcąc wygrać debatę należy ostrożnie zważyć z jakim przeciwnikiem i zgromadzeniem mamy do czynienia i stosownie do tego dobrać metody.

Zalecenia często wyznaczały daleki od uczciwego przebieg debaty. Jeśli zgromadzenie jest głupie, a przeciwnik lepszy, to można go pokonać odwołując się do takich chwytów jak:

- prowadzenie zawiłych wywodów zawierających długie cytaty;
- rozbawianie widowni, np. przedrzeźniając przeciwnika;
- niedawanie przeciwnikowi dojść do słowa;
- komentować wypowiedzi przeciwnika, np. „Ależ tak się nie mówi!”, „Pańska teza legła w gruzach”, „Powinien Pan to zagadnienie przestudiować przynajmniej przez rok, aż Pan to wreszcie opanuje”;

Związki debaty z logiką pojawiają się we fragmencie podającym listę 44 kategorii, które powinien znać każdy dysputant. Wśród nich pojawia się różniczenie na:

- sformułowanie tezy (*pratijñā*), czyli twierdzenia wymagającego uzasadnienia/wyjaśnienia;
- czterostopniową demonstrację uzasadniającą tezę (*sthāpanā*) zawierającej **rację** (*hetu*), **przykład** (*udāharana*, *dṛṣṭānta*), **zastosowanie** (*upanaya*) i **konkluzję** (*nigamana*).
- czterostopniową kontrdemonstrację obalającą tezę przeciwnika (*pratisthāpanā*).

O świadomości logicznej świadczy fakt podziału debaty na: *jalpa* — spór dialektyczny i *vitaṇḍā* — spór erystyczny oraz wyróżnienie 4 kryteriów poznawczych (*pramāṇa*) — przekazu słownego, percepcji, rozumowania i przyczynowości.